

شانۆ له سه ره تاوه تا... .

و - نا: حسین هیمهتی
(کوردستانی ئێران)

ئهو، دهستی به هیندیک جوولانهوه کردوه که وهک هیندیک جوولانهوهی ئه مرۆی ئه کته ره کان له سه ره شانۆ چوو. مرۆقه سه ره تاییه کان هه ر کاتیک ئاسکیتکیان راو ده کرد، هه موویان له دهوری کۆ ده بوونه وه پاش خواردنی، جووله کانی ئه و ئاسکه یان له خۆیان نیشان ددها و هه لده په رین، که دیاره ئه و جو ره کارانه ش به جو ریک کاری شانۆیی حساب ده کران. به تیه ره بوونی روژگار که تاییه کانی جیهان په ریه یان ستاند، رتیه ره سمه تاییه کانی گه لیک جو ری تریان به خۆوه دی. مرۆقه کانی سه رده می کۆن ویرای به رتیه بردنی دابونه ریتی تایینی خۆیان، به هه لپه رکۆ و دوعا کردن و نزاو پارانه وه ی جو راو جو ره وه خۆیان خه ربیک ده کرد.

له سه رده می زۆر کۆن که میژووش ئامازه ی پێ کردوه، خه لکی یۆنان هه موو سالتیک وه رزیتکیان بو خوش رابواردن ته رخان ده کرد. به پیتی ئه و توژیته وانیه که له بواری سه ره له دانی شانۆدا کران، ده توانین بنه ماکانی تراژیدی یۆنانی له سه رو ده کان و هه لپه رکۆ تاییه کانی ئه و سه رده مه دا بدۆزینه وه. ئه گه رچی شانۆ له یۆناندا سه ری هه لدا، به لام له سه ده ی پینجه می زاییه داو له شاری تاتیندا بوو که پشکه وتنی به خۆوه دی و هونه رمه ندانی شیوه کانی درامتیکیان هینایه نیو شانۆوه. له و کاته دا تراژیدی و کۆمیدی له شانۆدا به دوو بنچینه ی ره سمی ده ژمیردان و پاش په چاو کردنی هیندیک مه رچی تاییه ت به رتیه ده چوون. له شانۆ تراژیدی و کۆمیدییه کانه دا گۆرانی به کۆمه ل کۆرس (کۆر) ده گوتراو له هه ر دوو شانۆکه دا هه لپه رکۆ و گۆرانی و مۆسیقا به کار ده برا.

شانۆ واته ژبان، له سه ره واژه ی شانۆ له سه ره هه نگ و کتیه کانی تاییه ت به لیکۆلینه وه دا، لیکدانه وه ی جو راو جو ر هه یه. شانۆ چۆن دهستی پێ کرد؟ چۆن په ره ی ستاند؟ جو ره کانی شانۆ چین؟ چ ولاتیک له به ره و پیتش بردن و پشخستنی ئه م هونه ره دا رو لیا ن هه بووه؟ نو سه ر، ده ره یته ر و ئه کته ریکێ شانۆ چ سیفه تیکیان هه یه؟ ئایا به راستی شانۆ ده بی ئامرازی خۆشی و رابواردنی خه لک دابین بکا؟ واژه ی شانۆ کامانه؟... ئه مانه کۆمه له په رسیاریکن بو خۆینه ریک که ده یه وه سبه ره ت به شانۆ زانیاری نوێ به ده ست بیتی. ئیمه له م وتاره دا هه ول ده ده یان لانی که م وه لامی ئه م په رسیاران هه یه وه و ئاساییه که هه ر خۆینه ریک زانیاری زۆرتری له سه ره شانۆ هه ی، پتر له دیتنی شانۆیه ک و له و هۆکارانه ی پشکه یته ره ی شانۆیه کان و له یاری ئه کته ره کان چیت و هه رده گری.

«پرسیته ی» له پشکه کی کتیه که ی به ناوی «جیهانی ناباوه رانه ی شانۆ» دا دنووسی؛ ئه گه ر ئیمه بمانه وێ چیت له شانۆ وه ربگرن، ده بی به ته واوی «بوون» وه له شانۆ رو لێ ئه کته ره کانه به شدارین و هه ستمان تیکه ل به هه ستی ئه کته ره کان بکه یین. کاتیک که به ته واوی هه سته وه له شانۆدا به شدار بین، هه میشه له پاش ته وا بوونی شانۆیه کدا هه ست به ئارامی و هیمنییه کی تاییه تی ده که یین.

له جادووگه ریه وه تا شانۆ

مرۆقی سه ره تایی له سه ره تایی میژوودا ئه کته ره ی شانۆ بووه. مرۆقی سه ره تایی جادووگه ریی ده زانی و له ئازارو خه می ئینسانی نه خۆشدا به شدار بووه به مه به ستی چاک بوونه وه ی

شانۆ گهوره کانی رۆم داخران و هونه رمه ندانى شانۆ ناچار بوون به شپوهى گه رۆک (سىيار)ى مى رىگا بگرن و لىره وه لوى خه لک سه رگه رم بکه ن. وى ده چى هه ر ئەم گرووپه بچووکه ش بوونه هۆى مانه وهى شانۆ. سه ما کردن و يارى په ت و کايه ي تاکرۆباتىش به شپىک بوون له شانۆبىه کانى ئەو سه رده م و رۆژگاره .

شانۆ ئايىنبىه کان

له سه ده کانى ناوه راستدا، دىرام (دراما) نووسىن گه بىشته ئەوه پىرى خۆى و له گه نىسه ي ئەوروپاي رۆژئاوا و جىئنه کانى «پاک» و ژانوبه وه له کاتى به رپه وه چوونى رپه وه سمه ئايىنبىه کاندا، کورته يه ک له ژيانى هه زه رتى عىسا ده کرا به شانۆ ده هاته سه ر مىنبه ر.

له سه ره تا قه شه کان به رپه وه به رى ئەو جۆره رپه وه سمه يان به ئەستۆ ده گرت، به لām پاشان که سانىکى شاره زان ئەرکى به رپه وه بردى رپه وه سم و به رنامه شانۆبىه کانىان به ئەستۆ گرت. دوآتر هونه رمه ندانى ئىنگلىز و فه رهنسايى ده ست به کار بوون و به هه ولئى زۆر تىکۆشان هىندىک دراما بکه ن به شانۆ.

هه رچه ند ئەوان رۆلئى کال و لاوازيان يارى ده کرد، به لām له هه مان کاتدا هه ولئيان ده دا له که موکوورپه يه کانى که م بکه نه وه. له و کاته به دواوه له به رىتانيا بايه خى زۆرتر به شانۆنامه نووسىن دراو هونه رمه ندانى ئەم بواره بۆ لا بردنى که موکوورپه يه کان ده ست به کار بوون. هه وه له کانى ئەم ماوه يه بوو به هۆى نمايش کردنى شانۆى «ئىلبىزبىتى» و پاشان بىرۆکه ي دروست کردنى «شانۆ» بۆ شانۆکانى شه کسپىر هاته گوئى.

قۆناعى رپىنسانس

له گه ل تىپه رى بوونى سه ده کانى ناوه راست شانۆ پىتى نايه قۆناعى رپىنسانس و له نازادى بىروپا ده رپىن و رۆشنىبرى خه لک و هۆگرى چىنه جۆراوجۆره کان بۆ به ره و پىشچوونى خۆى که لکى وه رگرت. ورده ورده شانۆى ئايىنى له بىرچووه وه به تايبه تى له ئىتاليا هونه رمه ندانى لاو بۆ رزگار کردنى شانۆ ده ست به کار بوون و هاوکات له گه ل ئىتاليا دا، له ئەم رىکا و ئىسپانىاش هىندىک جولا نه وه بۆ شانۆى نوئى ده ستى پى کردو شانۆى راسته قىنه له داىک بوو.

شانۆ له به رىتانيا

به رىتانيا مه کوو سه رزه ويى په روه رده کردنى شانۆى پىشکه وتوى جىهانه . ته نانه ت له رۆژگارى ئەم رۆشدا- که مه کته بى جۆراوجۆر له بوارى شانۆ نامه نووسى و لقه کانى پىوه ندىدار به شانۆه سه ريان هه لداوه- به رىتانيا هه روا وه ک سه رتۆپى شانۆى جىهان جىگايه کى به رىنى بۆ خۆى داگرتووه . شانۆى به رىتانيا له سه رده مى ئىلبىزبىتى يه که مدا به خىراى به ره و پىشکه وتن چوو، ده سته و گرووبى ئەکته رانى لپه اتوو پىکه اتن و ئەم گرووپانه له لايه ن پىاوماقوولانه وه پشتوانىيان لى کرا. ئەم هونه رمه ندانه به خه رجى خۆيان له به رىتانيا دا ده گه ران تا رىزو شکو بۆ خاوه نى شانۆکه ي خۆيان به ده ست بپن. ئەوکات شانۆنامه ئەخلاقى و پر هه راو هۆرپا کانىش به رپه وه ده چوون. هه موو ده ره پنه ره لپه اتوه کانى

چىخوف

کارىگه رى ئەفسانه و گىرانه وه کان

تراژىدى نووسه کانى يۆنانى کۆن خولقپنه رى چىرۆک و ده قى شانۆنامه کان نه بوون، به لکو ئەفسانه و به يته خه يالىبىه کانىان که بۆ خه لک ئاشنا بوون، به شپوهى شانۆ ده هپتانه سه ر شانۆ (صحنه). شانۆنامه کانى ئەو سه رده مه به هۆى ساکار بوونيان به هىچ شپوه يه ک به که لکى چاپ و به رپه وه بردن له رۆژگارنى دوآتر نه ده هاتن.

«تسپىس» يه کىک له شاعىرانى يۆنانى بوو که توانى کۆمه لىک شانۆنامه بنووسى که بۆ رۆژگارنى دوآترىش شايانى به رپه وه بردن و پىشاندان بن. له قۆناعه کانى دوآتر له گه ل ناوى ئاشىل (۴۹۶-۴۰۶)ى پىش زابىن، سوڤوکول (۴۹۶-۴۰۶)ى پىش زابىن و ئىرىپىد (يۆرپىدس) (۴۸۴-۴۰۶) ئاشنا ده بىن. ئەم سى شاعىره گه وره يه کۆمه له به ره مه مپىکان خولقاند که ئىستاش شايه نى هه لسه نگاندن و جىبه جى کردن و گفتموگۆ له سه ر کردن. «ئىرست» له به ره مه کانى ئاشىل و «ئۆدپ و رپکس» له به ره مه به نپوانگه کانى سوڤوکلىس. ده بى ئاماژه به م خاله ش بکه بن که کۆمپىدى به دواى شانۆى تراژىدیدا له داىک بوو. «ئارىستوفن» يه کىک له گه وره ترىن کۆمپىدى نووسه کانى يۆنانى کۆنه که ده توانىن ئاماژه به به ره مه مه کۆمپىدىکانى ناوبراو به ناوه کانى «زه رگه ته کان» «بالنده کان» و «قپۆقه کان» بکه بن. ناوه رۆکى کۆمپىدىه کانى ناوبراو برىتى بوون له توانج و گالته پى کردن و شوخى بى به زه بىانه دژى مرۆقه ناسراوه کانى ئەو رۆژگاره يه .

هاتنى رۆمىبه کان

پاش يۆنانىبه کان، رۆمىبه کان ده ستىان به نووسىن و دروست کردنى شانۆ کرد. ئەوان سالۆنى (هۆل) شانۆکانيان گه وره ترو به شکۆتر ساز کردو به ده بىان شانۆ نامفى تىبىاتريان دروست کرد. شانۆى رۆم له سه ره تادا ته نيا پىکه نىن بوو. به لām به ره به ره شانۆ له رۆمدا شپوهى جىددىبى به خۆيه وه گرت و شانۆکان جىگای خۆيان له نپو خه لکدا کرده وه. پاش په ره سه ندى دىنى مه سىح، به سه رنجدان به و راستىبه که [له روانگه ي ئەو ئايىنبه وه] شانۆ به کارىکى ناحه ز دانرابوو،

دوور و چین و هیندستاندا باشتترین درامای کلاسیکی دنیا بۆ وینه «شکونتالا» مان هیه که له ئەدەبیاتی کلاسیکه وه سەرچاوه دهگرئ. له چین، شانۆی سوننه تی له دواى سەدان سال به دەست لینه دراوی گەشتوته نيمه. له هیندستان و چین ئەکتەرەکان له چینه ئاساییه کانی کۆمەڵ هەل دەبژێردان و زۆری کات له ژیر سەرپەرشتیی یه کیک له ئەندامانی گرووپه کهدا ئەم شار و ئەو شاریان دهکرد. درامای کلاسیکی هیند له گەل سەر هەلدانی شانۆ نوێیه کان له بیر چۆوه، به لام شانۆی سوننه تیبی چین به یارمه تی وه گرترن له گریم و جلویه رگی زبیبی ههروا هۆگرانی خۆی هیه. لێره دا ده بی ناماژیه کیش به شانۆی پر بایه خی بووکه له «عروسکی»، ولاتی ژاپۆن بکه یین که جوړیک شانۆ سازیه وه له ودا هه ول ده درئ بووکه له کان ئەوه نده ی بکرئ هینده ی مرۆقه ئاساییه کان بن.

هیندیك له شانۆنامه ناوداره کانی جیهان

ئوتیللو، شالیر، هات و هاواری زۆری له پیناوی هیچداو هاملیت (شه کسپیر)، کئ له قیبرجینیا وۆلف ده ترسخ، چیرۆکی پارکی ئاژەلان، زینده خه ون (روپا) ی ئەمریکایی (ئیدوارد ئەلبی)، «نفوس مرده» (گۆگۆل)، مالتی بووکه کان، تارماییه کان، دوژمنی میلله ت، مراوی و وحشی و کاتی لینا (هینریک یوهان ئیلسن)، وس له ژێرداری ناروهن، تا فگه - ئاو، بیابان (یوجین ئونیل)، مه له کردنه کانی قینۆس (راسین)، گۆرانیه بیژری که جهل (ئووژین یونیسکو)، قه ره واشه کان (ژان ژینیج)، پشیله ی سەر شیروانیی داغ- سارته ر (سارتنیر)، فاوست (گۆته)، ژاندارک (مۆریس مترلینگ)، کاری من (پروسیه میتریه)، کاندیدا (برناردشو)، دوور خراوه کان (جیمس جۆیس)، ئیشانۆف (ئانتوان چیخه ف)، گه نجی پر مه ترسی (پریستلی)، لۆتیر (جان نازیرن)، ژانی گالیلو (برتۆلت بریخت)، قوریانی (تاگور)، فه راش (هاروودلنز)، ژناتی تراخیسی (سۆفۆکۆل)، به بی کارلۆس (شیلیر)، باوک (سترندیبرگ)، پیره پیاو (گۆرکی)، زه ماوه ندی ناغای میسی سی پی (فریددریک دۆرنا ت)، تیروانیی ئیزابیل (ئارتور مؤلیر) و...

مه که ته به ناوداره کانی شانۆ

شانۆی کلاسیک، شانۆی رۆمانتیک، شانۆی ئۆمانیست (هیومانیست)، شانۆی ریا لیست، شانۆی ناتورالیست، شانۆی میمیک، شانۆی ئیکسپرسیو نیزم، شانۆی دراماتیک، شانۆی ئیقرار و ده رچوون، شانۆی ئەمرۆیی، شانۆی مۆدیرن و... ❖

سەرچاوه

.....

گۆقاری «کهکشان» ژماره (۵۶)، گۆقاری «نادینه» ژماره (۲۰)، رۆژنامه ی «همشه ری» (۱۷۶۵)، هیندیك له بابه ته کانی کتیبی «تاتراهای بین المللی»، لاپه ره (۱۶۵-۱۸۰)

شانۆ و یه ک له وان شه کسپیر له لایه ن ده رباره وه پشتیوانی ده کران. پیتیست بوو ئەکتەرەکانی ئەو کات سەرەرای شمشیربازی (یاری شمشیر) و دلک بازی (پاپای پیکه نین هینەر) هیندیکیش به زه وق و قسه خۆش بن. له و رۆژگاره دا مینه ره کان، پیتش مینه ره تیکشیا ن هه بوو که تا جیکه ی بینه ران ده هاته پیتش، به شیک له شانۆیه که له و شوپنه دا به رتۆه ده چوو. ئەم به شه به شانۆی ئیلیزابیتی ناودیر کرابوو. له و کاته دا کوپان به جیکه ی کچان هونه ریا ن ده نواند و رۆلی ئەوانیا ن ده گرتە ئەستۆ. شه کسپیری ئەکته ر، شانۆنامه نووس و ده ره یته ری ناودار له سه رده می ئیلیزابیتدا له دایک بوو. جیهانی شانۆ تا ئیستا ئەکته رو به تاییه ت شانۆنامه نووسی وه ک ناویراوی به خۆه نه دیوه. هه ر دیریک که شه کسپیر نووسیویه تی، مانایه کی قوولی هیه. هه رچه ند که ئەو زۆری نووسیوه و ئەو هه موو شانۆنامه نووسینه زبانی به کاره کانی گه یاندوه.

هاملیت، ئوتیللو، تاجری وینزی (بازرگانی قینیسیا)، ماکیت «newswan shakespeare» و... له شاکاره بی وینه کانی ئەم شانۆنامه نووسه گه وره یه ی جیهانن. له نه دن له سه رده می ئیلیزابیت و جیمس-ی یه که مدا شانۆ پیشکه وتتی به رچاوی هه بوو. سالی (۱۶۱۶) ی زایینی به ر له مردنی شه کسپیر شوپنی به رتۆه چوونی شانۆکانی له نده ن هه میشه پرپوون له بینه رانی هۆگری شانۆ. خه لکی به ریتانیا ئیتر له گه ل شانۆ نامۆ نه بوون، ئەو هاندان و ریتنامه ی بۆ دیکۆسازان و شانۆسازان هه بوو، بووه هۆی ئەوه که هونه ری رازانده وه ی شانۆ پیشکه وتتیکی زۆر به خۆیه وه ببینی.

شانۆی کلاسیکی نوێ

ساله کانی نیوان (۱۶۵۰) تا (۱۷۵۰) ی زایینی له جیهانی شانۆدا به سه رده می کلاسیکی نوێ ناودیر کراوه. له م سالانه دا، کاری شانۆ به گویره ی رتۆشوپنه کانی شانۆی کلاسیکی رۆم ریک ده خرا. له و سالانه دا فه ره نسا ئالا هه لگری شانۆی جیهانی بوو. له سه ده ی سه قده یه مدا نووسیینی شانۆی کۆمیدیدی بایه خی زۆری په یدا کرد و نووسه رانی گه وره ی وه ک: ماکیا قیلی و برونوو ئاریستۆنۆ، ده ستیا ن به نووسی نی شانۆ کۆمیدیه کان کرد. شانۆی کلاسیکی نوێ له مه یدانی کۆمیدیدا، پتر له تراژیدی سه رکه وتوو بوو. «مۆلیر» گه وره ترین نووسه ری کۆمیدیدی کلاسیک له و سه رده مه دا له دایک بوو و سالانیکی زۆر له گه ل گرووپه کانی خۆی له سه رانه ری فه ره نسا دا گه راو به کاری شانۆه خه ربیک بووه، «لوپسی چوارده یه م» یش له هاندانی ئەو دا رۆلی کاربگه ری هه بوو. له ماوه ی (۷۵) سال له سه ده ی هه ژده یه مدا پیشکه وتنی گرنگ له شانۆی ئەوروپاییدا به دی هات.

شانۆ له رۆژه لاتدا

له رۆژه لاتدا، شانۆ به هۆی جوړاوجۆره وه پیشکه وتنی پیتیستی به خۆیه وه نه دیوه. شه روکیشه کان و بیروپروا ئایینییه کان بوونه ته هۆی ئەوه که شانۆ له ئاسیادا زۆر دره نگتر له ئەوروپا سه ر هه لدا. له گه ل ئەوه شدا رۆژه لات، له بواری هه بوونی شانۆدا بی ما یه نییه. ئەوه تا له رۆژه لات